

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞINDA SOVYET RUSYA'NIN MALÎ VE ASKERÎ YARDIMLARI

*Ülkü Çalışkan**

Rus Çarlığı'nın sıcak denizlere inmek, güneye sarmak gibi tarihî emelleri, ideolojik bir miras olarak varlığını günümüze kadar korumuştur. Sovyet Rusya'nın kuruluş ve gelişmesinde de bu emperyalist politika aynen uygulanmaya devam etmiş, komünizm "Panislavizmin kamuflajı"¹ olmuştur. Rus Çarlığı'nın yüzyıllar boyunca yürüttüğü bu politikadan en çok Osmanlı Devleti'nin zarar görmesine rağmen, 1918-1922 yılları arasında Türk-Sovyet Rusya ilişkilerinde siyasî olarak işbirliğine gidilmiştir. Bu işbirliğinin bir tezahürü olarak Sovyet Rusya, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile 16 Mart 1921 tarihinde Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nı (Moskova Antlaşması) imzalamıştır.

Ancak iki taraf arasında gerçekleşen bu ortaklığı dengede tutmak oldukça zor olmuştur. Çünkü Bolşevikler, Yakındoğu'da Türkleri, Afganlıları ve İranlıları bir araya getirip komünist uydu devletlerle İngiliz sömürge imparatorluğunu parçalamak istemişler, 1919 yılında Anadolu'yla bu açıdan bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Aslında Sovyet Rusya Anadolu ve Kafkaslar kaybedilirse güneyden tamamen İngiliz emperyalizmiyle kuşatılmış olacaktı. Bu yüzden rejim değişikliği sağlanmasa bile ilerleyen dönemde Türk Kurtuluş Savaşı'na askerî ve malî yardımda bulunmayı gerekli görmüşlerdir. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Batı emperyalizminin daha yoğun olduğu bu dönemde, Sovyet Rusya'yla Batı'ya karşı bir blok oluşturarak Türk Kurtuluş Savaşı'na destek alma çabalarında başarılı olmuştur.

* Ülkü Çalışkan, Trakya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi.

¹ Mustafa Keskin, "Emperyalizm ve Önasya", *Beşinci Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara 1997, s.308.

İlk olarak 18-22 Haziran 1919 tarihli Amasya'da yapılan toplantıda Sovyet Rusya yardımı görüşülmüştür. Toplantıya; Mustafa Kemal Paşa, XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Eski Donanma Bakanı Rauf Bey, III. Kolordu Komutanı Albay Refet Bey, Albay Arif Bey ve Salahaddin Beyler, Samsun eski valisi Hamit Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Kâzım Bey katılmışlardır. Bu toplantıda önemli konular tartışılmış, ulusal direnme konusunda görüş birliği olduğu halde, Anadolu'da ulusal bir yönetim kurulması konusunda fikir ayrılığı baş göstermiştir. Askerî, iktisadî ve siyasî yardım almak için Bolşeviklerle ilişki kurma olanakları görüşülürken bazı anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. Türk tarafında Sovyet yardımının Bolşevik sistemi kabul etmeyi gerektireceği düşüncesi yaygındı².

Özellikle Erzurum Kongresi'nin toplanması öncesi ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin de yardımı tartışılmış, ancak Heyet-i Temsiliye üyelerinin 16 Kasım 1919 tarihinde yaptıkları gizli görüşmelerde, tek çarenin gene halka dayanmak olduğundan bahsedilmiştir³. Türk Milleti orduya para, yiyecek, giyecek ve araç yardımında bulunmaya çağırılmıştır. Yardımların toplanması Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli gibi kongrelerde konuşularak ciddi esaslara bağlanmıştır. Belediye gelirlerinin yarısına ithalat ve ihracat mallarıyla her çeşit yiyecek maddelerine belirli ölçüde vergiler konmuştur.

Osmanlı Devleti'nde elverişli endüstri kurumları, burjuva ve paralarına el konabilecek bankalar mevcut değildi. Osmanlı Devleti'nin sayılı bankalarından olan Osmanlı Bankası'ndaki mevduat toplamı 11.500.000 lirayı geçmiyordu. Ülke topraklarında Yüksek Fırın ve Metalürji fabrikaları bulunmadığından, madenî eşya yapımında hurda demir kullanılmaktaydı. Top, ağır makineli tüfek gibi silâhlar, hatta piyade tüfeğinin bile dışardan sağlanması gerekmektedir. Bunun anlamı, Kurtuluş Savaşı'nın birçok yönden yoksun ve yetersiz bir endüstriyle yürütülecek olması demektir⁴.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesine dayanılarak İtilâf Devletleri tarafından Anadolu'nun stratejik ve verimli yerleri işgal edilmişti (Karadeniz, Çukurova ve Batı Anadolu). 1919 yılında kişi başına düşen millî gelirden değişme olmamışken ekonomik ve parasal durum hiç iç açıcı değildi. Ulaşım yolları da tümüyle bozuk ve kötü bir haldeydi.

² Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı'nda Dış Politika*, C.I, Ankara 1987, s.79-81, 84.

³ Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye meselesini Avrupalılara bıraktıklarına dikkat çekiliyor. Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmî Yayınlarına Girmemiş Söylev ve Demecleri*, İstanbul 1997, s.114-115.

⁴ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, C.IV, I. Kısım, Ankara 2001, s.35-36.

Toplam uzunluğu 4.000 km.'yi geçmeyen demiryollarının çoğu, işgal kuvvetlerinin kontrolü altındaydı⁵.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı dönemde ordunun silâh ve malzemeye olan gereksinimi ile Anadolu'da kalmış memur ve subaylara yapılacak ödemeler Türk ekonomisi üzerine ağır bir yük bindirdi⁶. 1918 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından hazırlanan devlet bütçesi, 1919 yılında Meclis-i Mebusân ve Ayân Meclisi toplanamadığından çıkarılamadı. 1909 yılından beri sürekli artan bütçe açığı ülkeyi zaten zorlamaktaydı. Yine de İngilizlerin engel olduğu 1919 yılı bütçe çalışmaları TBMM Hükümeti'nin yararına oldu. Anadolu Osmanlı gelirleri yeni hükümetin denetimine geçti. 1920 yılı bütçesi 28 Şubat 1921 tarihinde kabul edildiğinde gelir ve gideri dengeleyebilmek için bir dizi önlem ve kararlar alındı. Bunlar; vergi yasalarının değiştirilmesi, var olan vergilerin oranları ve sayılarının arttırılması, dış borç ödemelerinin durdurularak Düyûn-u Umumiye faizinin başka ihtiyaçlara harcanması ve Sovyet Rusya'nın Moskova Antlaşması'yla vaat ettiği her yıl geleceği düşünülen 10.000.000 rublenin bütçe açığının kapatılmasında kullanılması esaslarıydı⁷. Fakat bütün bu çabalar ülke savunmasında gerekli parayı bulmakta yeterli değildi. İşgâl altındaki yerlerin ekonomik desteği olmadan Kurtuluş Savaşı'nı Orta ve Doğu Anadolu'dan yürütmek oldukça zordu. Üstelik iç isyanların bastırılması esnasında gelirler toplanamadı. Günümüzde bile uzun süreli savaşlarda devletler savaşa devam ederken oldukça zorlanmaktadırlar. TBMM'nde de mebuslar sürekli gelir-gider harcamaları denkleştirilmeye çalışılırken para kaynaklarının belirsizliğinden ve açık miktarından şikâyet etmişlerdir. Rusya'dan gelecek para, taksitle gönderileceği belli olmasına karşılık bütçeye hepsi gönderilmiş gibi eklenmiştir ve bu paranın Bolşevik teşkilatlanmalarında kullanılmasından endişe eden bazı mebuslar para yardımını hiç istememişlerdir⁸. Mustafa Kemal Paşa, bu sıralarda mümkün olduğu kadar Sovyetlerden malî ve askerî yardım alma düşüncesini taşımaktadır. Ancak alınan önlemler sadece Sovyet Rusya yardımına güvenilmediğini de göstermektedir.

TBMM Hükümetleri, Kurtuluş Savaşı sırasında her ne kadar istikraz⁹ akdine gitmemiş iseler de savaş zaruretleri karşısında, kısmen de olsa

⁵ A.g.e., s.37.

⁶ Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara 1994, s.81.

⁷ A.g.e., s.80-85.

⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları II*, İstanbul 1999, s.50, 55-56, 60-63.

⁹ İstikraz; Ödünç para alma, faizle para alma. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2000, s.459.

para ihtiyaçlarını, tekâlif-i milliye ve savaş kanunlarına istinaden erzak, zahire, eşya, nakil vasıtaları vs. el koymak suretiyle gidermeye çalışmışlar ve karşılığında sahiplerine bunların kıymetlerini gösteren mazbatalar vermişlerdir¹⁰.

1. Sovyet Rusya'dan Anadolu'ya İlk Para Yardımı ve Halil Paşa

Sovyet Rusya ilk olarak 1919 yılında Havza'da yardım vaadinde bulundu¹¹. Fakat aradan bir yıllık süre geçmesine rağmen yardım gerçekleşmedi. Bu dönem Sovyet Rusya'nın Kurtuluş Savaşı'na ideolojik açıdan baktığı bir dönemdi. Türk Millî direnişinin özünü kavrayamamışlardı ve yardımlarını Bolşevizm'in Anadolu'da yayılması şartıyla yapmak istiyorlardı. Karakol Cemiyeti Başkanı Kara Vasıf Bey'in, Kafkasya yetkili temsilcisi olarak Bakû'ye gönderdiği Baha Said Bey'in Rusya Komünist Partisi Bölgesel Komitesi temsilcilerinden Albay İlyaçef'le Uşak Kongresi Heyeti adına 11 Ocak 1920'de imzaladığı anlaşma bu düşüncenin gerçekleşmesine fırsat veren önemli bir safhaydı. Yapılan anlaşmaya göre; İslâm ülkelerini Batı emperyalizminin boyunduruğundan kurtarmak, hatta İngiliz emperyalizmine karşı Asya ve Afrika'da mücadele ederek, Sovyet tarzı idarenin kabul ve teyidini temin etmek vaat ediliyordu. Bu anlaşmadan sonra, Yusuf Ziya Bey adında bir kişinin Azerbaycan'dan külliyetli bir para ile gelip, Oltu'da Kâzım Karabekir Paşa'nın bilgisi dışında icraata girişmesi daha en başında Millî Mücadele'nin ters yollara sapmasını sağlayabilecek bir girişimdi¹².

Baha Said Bey'in haricinde, Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir tarafından görevlendirilen Fuat Sabit Bey ve Ömer Lütfü Bey'den alınan raporlar her ne kadar toplumsal reform olmadan para yardımında bulunulacağından bahsetse de gelişmeler aksi yöndedir¹³. Dr. Fuat Sabit Bey, Moskova'dan yazdığı 3 Haziran 1919 tarihli mektupta "ilk yardım kafillesi ve Bolşevik temsilcilerle Bakû-Tiflis-Kars yoluyla Erzurum'a geleceğinden ve 120.000 lira değerinde altınla yola çıkacağından" bahsetmek-

¹⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s.191.

¹¹ 25 Mayıs-12 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşa-Albay S. Mihailovich Budienni görüşmesi. Salahı Sonyel, *a.g.e.*, s.83. Mustafa Kemal Paşa, Albay S. Mihailovich Budienni görüşmesi bir tek Hüsamettin Ertürk'ün anılarında anlatılmaktadır. Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizden Gelen Destek Sovyetler Birliği'nden Alınan Yardımlar Kuva-yı Milliye Donanması*, İstanbul 1992, s.110-112.

¹² Yusuf Ziya Bey, emekli bir binbaşısıdır ve İttihat ve Terakki üyesidir. Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991, s.45, 121.

¹³ Erol Mütercimler, *a.g.e.*, s.105-106; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara 1991, s.23.

tedir¹⁴. Ancak girişimin yapıldığına dair başka bilgi yoktur. 1919 yılında Anadolu'ya gelen bazı Sovyet ajanları da yanlarında getirdikleri paraları vermek için Bolşeviklik propagandasını şart koşmuşlardır¹⁵.

Azerbaycan'daki Bolşevik ihtilâlinde sonra Moskova'ya giden Halil Paşa'nın faaliyetleriyle resmî olarak ilk para yardımı TBMM'ne ulaşmıştır. Irak Cephesi ve Kafkas İslâm Ordusu'nda çeşitli askerî görevlerde bulunan Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa, İstanbul'da tutuklu bulunduğu yerden kaçarak Sivas'a gelmiş, Mustafa Kemal Paşa tarafından Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a gönderilmiştir. Halil Paşa, Hariciye Nâzırı Çiçerin ve yardımcısı Karahan'la görüşmüş, antiemperyalist bir cephe önererek silâh ve maddî yardım istemiştir. Ayrıca Anadolu'dan anlaşmayı sağlamakla görevlendirilen bir heyetin geleceğini haber vermiştir. Yanında bulunan Fuat Sabit Bey ise Çiçerin'e Anadolu Hareketi'nin özelliklerini anlatmıştır. Halil Paşa daha sonra Harbiye Komiseri Kamenev ile görüşmüş, gizli tutulmak kaydıyla Sovyet Rusya'dan 1.000.000 altın lira, 60.000 tüfek, 180.000.000 fişek, 108 sahra topu ve 12 ağır top yardımı yapılmasına karar verilmiştir. Ankara'ya gidecek olan bu yardım kafilesi 16 Haziran'da Bakû'ye doğru yola çıkacaktı. Fakat yolculuk Temmuz başına kadar ertelendi. Çünkü Fransızlarla bırakışma imzalanmış olduğu haberi Moskova'ya ulaşmıştı. Ayrıca Kızıldoru'nun Bakû'ye girmesiyle Mayıs ayının sonunda Gence'de Sovyet düzenine karşı bir ayaklanma oldu. İngiliz ve Taşnaklardan yardım gören Müsavat ordusunun kalıntıları ve onların başındaki Nuri Paşa¹⁶ ve öteki Türk subayları Anadolu Hareketi'nin niyetleri hakkında endişe ve kuşku yarattı. Bütün bu gelişmelere rağmen 2 Temmuz 1919'da Halil Paşa ve elçilik kâatibi Y.Y. Upmal-Angarski başkanlığında Sovyet heyetinin ilk ekibi, Ermenistan'la görüşmeleri yürütmekle görevli B.V. Legran, Bahattin Şakir ve Anadolu'ya ilk para yardımı olarak 500 kg altın ve Çiçerin'in Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektubuyla yola çıkmayı başardı¹⁷.

¹⁴ Fuat Sabit Bey, Kafkasya Türklüğünü Gürcü ve Ermeni emperyalizminden kurtarmak için Sovyet esasını benimsediğini söylemiştir. Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s.23, 40.

¹⁵ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, C.II, Ankara 1990, s.522-523.

¹⁶ Enver Paşa'nın üvey kardeşi olan Nuri Paşa, Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı'nda görev yapmış, Batum'da tutuklu bulunduğu Ardahan Kışlası'ndan 8/9 Ağustos gecesi kaçarak sonrasında Azerbaycan ve Dağıstan'da çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara 2002, s.44.

¹⁷ 500 kg altın 125.000 TL karşılığında gösterilmiştir. Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul 2000, s.150-151. İsmet Paşa, 6 Ağustos

Halil Paşa, 3 Ağustos 1920 tarihindeki raporunda, “6 sandık içinde, 500 kg altın para” ile yola çıktığını doğrulamaktadır. Yanındaki kişileri ise; iki Müslüman Kızıl Ordu erkân-ı harp zabiti ve 20 kadar muhafız asker olarak belirtmiştir¹⁸. Halil Paşa ve Sefaret Heyeti Bakû'den sonra 26 Temmuz'da Gerus'a vardılar. Yolun pek güvenilir olmayışı nedeniyle Halil Paşa buradan itibaren tek başına devam etti ve Bayezıt'tan, Karaköse'ye geçerek yanındaki altınları Tümen komutanı Cavit Bey'e teslim etti¹⁹. İkiye bölündüğü anlaşılan²⁰ altınlardan ne kadarını teslim ettiği belli değildir. Ali Fuat Paşa'nın sorusu üzerine Halil Paşa temin ettiği yardımları şöyle açıklamıştır; “Deniz yoluyla Trabzon'a miktarı şimdi hatırımda kalmayan eslâha ve cephaneye gönderttiğim gibi ben de bizzat yüz bin lira kıymetinde külçe altınını Karaköse'deki fırka kumandanı Cavit Bey'e teslim ettim”²¹ 100.000 liralık külçe altın toplam teslim edilen altın miktarının 1/3'üne tekabül etmektedir²².

Ermenilerin saldırıları yüzünden geride kalan Sovyet Heyeti önce Angelavut'a, sonra Gerus'a çekildi²³. Kaçarken de yanlarındaki altınların bir kısmını yolda bırakmak zorunda kaldılar. Sovyet Heyeti temsilcisi Legran yolun açılması için Tiflis'te Ermenilerle görüşmelere başladı. Zaten 10 Ağustos 1920'de de Moskova'da da Sovyet Rusya ve Ermenistan arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre; Karadağ, Zengizor ve Nahçıvan Sovyetlerin geçici denetimi altında kalacak, Güm-

1920 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği şifrede, Halil Paşa'nın bahsettiği 1.000.000 ruble ile şimdiki gösterilen arasındaki farkı sormuş ve aldatılmaktan şüphelenmiştir. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988, s.804.

¹⁸ Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.799.

¹⁹ Başka bir kaynaktan altınların teslim edildiği kişi Şark Cephesi Kurmay Başkanı Kâzım (Orbay) olarak geçmektedir. Yavuz Aslan, “Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasî Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (1920)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.6, İstanbul 2002, s.45.

²⁰ Halil Paşa ile yola çıkan Sovyet Heyeti aslında Erzurum'da Türk tarafı ile görüşmek üzere yola çıkmıştı. Türk Hükümeti'ne teslim edilecek altının bir kısmını Ruslar, “Batum yoluyla gidilirse İngilizlerin eline geçer” diye kendi murahhaslarına vermişlerdi. 3 Temmuz 1920 tarihli Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması. *TBMM Gizli Celse Zabıtları I*, s.72-73.

²¹ Görüldüğü üzere altınların toplam değeri lira cinsinden farklı olarak verilmektedir. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara 1982, s.177.

²² 6 sandık 400 kg altın, 516.800 adet altın ruble, 304.912 TL karşılığında gösterilmiştir. Rauf Atakan, “Türk İstiklâl Harbinde İdarî Faaliyetler ve Lojistik”, *Askerî Tarih Bülteni*, S. 25, Ankara 1988, s.104. (Kaynaktan Naklen, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No. A-10-a-3, Dos.44, Fih. 47, 10/5.10, 23)

²³ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s.155-156, 159-160. Halil Paşa'nın 3 Ağustos 1920 tarihli raporunda da aynı olaylar anlatılmaktadır. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.801.

rü-Şahtahtı demiryolu ise yalnız sivil malzeme aktarımına açık kalacaktı. Böylece Gerus-Nahçıvan yolu açıldı ve 27 Ağustos'ta Sovyet Heyeti Karaköse'ye vardığında yanlarında 400 kg altın vardı²⁴. Tümen Komutanı Cavit Bey, Halil Paşa'nın getirdiği altınlarla birlikte Sovyet Heyeti'ni 8 Eylül 1920 günü Erzurum'a ulaştırdı. Heyeti Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa karşıladı. 5 Ağustos 1920'de Halil Paşa'nın Doğu Cephesi Kumandanlığı'na yazdığı rapora göre; heyette gönderileceği vaat olunan paranın 500 kg'ı bulunmakta ve büyük kısmı da sefaret başkâtibinde idi. Hatta Kâzım Karabekir Paşa haberi aynı gün Ankara'ya bildirirken, "Gelecek 500 kg altına çok sevindiğini, asıl büyük kısmı da geleceğine nazaran ordunun malî durumunun düzeleceğini" yazmıştır²⁵. Sovyet Hariciye Nâzırı Yardımcısı Karahan da, Ermenistan'a gönderdikleri heyetle beraber, Halil Paşa ve Ankara'ya gidecek sefaret kâtiplerinden biri ile şimdilik 25 put (25 put 1000 kg'dır.) altın gönderdiklerini bildirmiştir²⁶. Heyette yer alan kişiler ise; "Upmal (he-yetin sekreteri), Bagirof (çevirmen), Danilov (istihbarat sorumlusu), Madam Danilova (Sovyet gizli polisi ÇEKA'nın üyesi)" idi²⁷. Halil Paşa ve Sefaret Heyeti'nin getirdiği altınlar hastanede tartıldıktan sonra 200 kg kadarı Doğu Cephesi Ordusu'nun ihtiyaçları için alıkondu. Geri kalan miktarı Sovyet heyetiyle Ankara'ya gönderildi. Heyetin yanında kalan miktar Kâzım Karabekir Paşa'ya göre "tartılan miktar kadardır"²⁸. TBMM Hariciye vekili Ahmet Muhtar Bey

²⁴ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s.159-160. Yazar, heyetin yanındaki altınların 400 kg'a indiğini söylemektedir. Halil Paşa'nın teslim ettiği altınlardan bahsetmezken, yolda bırakılmak zorunda kalınan altınlardan Ermenilerin aldığı altın miktarı da belli değildir.

²⁵ Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.810-812, 842. Heyetin yanındaki altın miktarı 200 kg da olabilir. Bu kaynakta altınların yerine ulaşip ulaşmadığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995, s.83.

²⁶ Ahmet Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu Ekonomisi*, Ankara 1988, s.140.

²⁷ Heyetteki 50 kişilik grubun geriye kalanları propagandacı, telgrafçı, deniz gücü temsilcisi ve muhafızlardan oluşuyordu. Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s.83.

²⁸ Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.842. "100.000 TL değerindeki altınla yola çıkan Halil Paşa'nın, Cavit Bey'e teslim ettiği altınlardan sadece 200 kg kadarının Doğu Cephesi Ordusu'nun ihtiyaçları için alıkonarak, diğerlerinin Ankara'ya gönderildiği" doğrulanmakla birlikte Sovyet Heyeti'nden bahsedilmemektedir. Bkz. Erol Mütercimler, *a.g.e.*, s.113, Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.542. (Aynı kaynaktan naklen; Tevfik Bıyıkhoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959, s.19, 21.)

11 Ekim 1920 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada “30 gün evvel Moskova’dan gönderilen külçe altınların alındığını” söylemiştir²⁹.

Kâzım Karabekir Paşa, altınların içeriye götürülmesinin tehlikeli olacağını öne sürerek Erzurum’da bırakılmasını önermiştir. Bağirof teklifi reddetmiş, kendisi heyet istihbarat ve propaganda grubunu Danilov’un başkanlığında Erzurum’da bırakarak Trabzon’a gitmiştir. Orada bir Sovyet konsolosluğu kurmuştur. Upmal-Angarski, 4 Ekim 1920’de Ankara’ya vardıklarına göre Türk Hükümeti’ne verilecek altınları getirmiş olması gereken muhtemel heyet budur. Ancak ne bu heyette, ne de başka gelen bir heyet varsa da bunların teslim ettiği altınlar hakkında bilgi verilmemiştir. Heyetteki gerçek altın miktarı da şüphelidir. Rus Elçilik Heyeti’nin Moskova’dan Erzurum’a gelirken yanlarında getirdikleri altın miktarı azalmıştır. Maliye Vekili Hasan Bey’e göre, Moskova Antlaşması imzalandıktan sonraki zamanda dahil olmak üzere 17 Aralık 1921 tarihine kadar Sovyet Rusya’dan gelen altın miktarı 510.000 adet olup, ayrıca 204 kg külçe altın alınmıştır. Yani kaynağı belirsiz olsa da 400 kg altından fazlası alınmış görünmektedir. Ayrıca 11 Nisan 1921 tarihinde Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey’in konuşmasında; Bolşeviklerin Azerbaycan, Türkistan, Buhara ve Başkırdestan’da büyük ganimet toplayıp, tahmin edilebileceğinden de fazla memlekete para gönderip aleyhte kullandıklarına da dikkat çekilmektedir³⁰. Bu durum Anadolu’ya Millî Mücadele’ye yardım amacıyla gelen Rus altınlarının ve de varsa başka altınların Bolşevik örgütlenmesi ve propagandasında kullanılmış olabileceğini de akla getirmektedir Halil Paşa’nın Harbiye Komiseri Kamenev’le birlikte kararlaştırdıkları miktar olan 1 milyon altın lira haricinde, 24 Temmuz 1920 tarihli Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey’in konuşmasında 1.5 milyon altın ruble geçmektedir. Bu para ile bir miktar mühimmat ve silâhların sahillerimize nakli için Novorosisk Limanı’na gönderilmiş eşyanın yüklenerak Tuapse’ye gönderilmesi Rus memuruna söylenmiş iken, Moskova’dan gelen bir emirle anlatılan sebeplerden dolayı durdurulmuştur³¹.

2. 1921 Yılından Sonra Gelen Para Yardımları

Doğuda Ermenilere karşı kazanılan zafer ve imzalanan Gümrü Antlaşması (2-3 Aralık 1920), Türk Hükümeti açısından sınır güvenliğini sağlamış olsa da, 1921 yılında Batı Cephesi’nde uzun sürecek bir savaş söz konusuydu. Batı Cephesi’nde kurulan düzenli ordunun her türlü silâh

²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları I, s.152.

³⁰ A.g.e., s.31, 504.

³¹ A.g.e., s.351.

ve donanım ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Bu da mümkün olduğunca çok para yardımının sağlanması demekti. Para ve askerî malzeme temini için Ankara'dan, Moskova'ya (11 Mayıs 1920) yola çıkan TBMM Hariciye Nâzırı Bekir Sami Bey bir ittifak antlaşması imzalamakla da yetkiliydi ve yanında İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, Lazistan Mebusu Osman, Dr. Miralay İbrahim Tali ve Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey vardı. 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varmalarına rağmen ancak 24 Temmuz'da Sovyet Rusya Hariciye Nâzırı Çiçerin ile görüştiler.

Sovyet Rusya, TBMM'nin Fransızlarla yaptığı bırakışma görüşmelerinden ve Azerbaycan'daki Bolşevik rejime karşı yapılan ayaklanmaya Türk subaylarının destek verdiğinden şüphelendiği için görüşmeleri ağırdan almaktaydı. Ayrıca, Sovyet Rusya Doğu Anadolu'da başarılı olmaları için Ermenilere zaman kazandırmak da istemişti. Nitekim 10 Ağustos 1920 'de Türk Heyeti'nden önce Ermenilerle bir antlaşma imzaladılar. Sovyet Rusya tarafındaki isteksizlik ilerleyen günlerde de devam etse de 17-24 Ağustos 1920 tarihlerinde sekiz maddelik bir metin ortaya çıkartıldı. Bu metne göre; Sovyet Rusya Türkiye Hükümeti'nin onaylamadığı hiçbir antlaşmayı onaylamamayı kabul etti. Tarafların daha önce imzaladığı antlaşmalar gerçek çıkarlara hizmet etmediğinden yürürlükten kaldırıldı. İki ülke ilişkilerinin kesilmemesini sağlamak ve demiryolu yapımını kolaylaştırmak için her türlü engelden uzak kişi ve eşya naklinin kısa sürede sağlanmasına yarayan tedbirlerin alınmasını taahhüt ettiler. Her iki taraf memleketinde yerleşik bulunan diğer ülkenin tebaası, o ülkenin hukuk ve görev kurallarına göre muamele görecekti. Ayrıca bu tebaalar "en çok müsaadeye mazhar millet" olarak muamelelerini uygulattıracaktı. Boğazlar bütün kavimlerin ticaretine açık olacaktı ve serbest geçiş şartları diğer kavimlerin de katılımıyla tayin edilecekti. Bu durum Türkiye hâkimiyetine ve İstanbul'un emniyetine zarar vermeyeceği gibi, ilerde komşu devletlerin murahhaslarından müteşekkil bir konferansta toplanacaktı. İktisadî, malî ve diğer konulardaki meseleleri düzenleyecek antlaşmalar yapılacaktı. Antlaşma Sovyet Rusya ve Türkiye tarafından karşılıklı onaylandıktan sonra sefaret ve konsolosluk münasebetleri başlayacak ve ardından konsolosluk antlaşması imzalanacaktı.³² Antlaşma metni Çiçerin tarafından imzalanmamasına rağmen Bekir Sami Bey, millî savunma açısından hayati önemi olan askerî ve malî yardım konularında görüşmelere devam etti. 30 Ağustos 1920'de Çiçerin'le görüşmesinden sonra gönderdiği raporda; miktar ve zamanı 4 güne kadar belli olacak ilk bölüm para ve silâh yardımının Osman Bey'le (Lazistan

³² Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara 2001, s.214-216.

Mebusu) gönderileceğini, silâh nakli güç olduğundan Ermenistan dahilindeki yolun açılmasına çalışıldığını ve İtalya'dan silâh sağlamak için para vermelerini teklif ettiklerini belirtmektedir³³. Bekir Sami Bey, 1.000.000 ruble istemeyi düşünmekteydi. 18 Eylül 1920 tarihinde Yusuf Kemal Bey, Trabzon Limanı'na vardığında bu parayı getirdi ve Karahan da İtalya'daki hesaba 1.000.000-3.000.000 İtalyan Lirası kredi açtı³⁴. Karayoluyla geleceği söylenen diğer malzemeler (silâh ve para) Ermenilerin engel olmaları nedeniyle ulaştırılmadı.

16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla Çiçerin, 1921 yılından itibaren Türkiye'ye her yıl 10.000.000 milyon ruble verileceğini beyan etti. Paranın ilk taksiti olan 5.000.000 rublenin 1.000.000 rublesi Almanya'dan askerî malzeme alınmak üzere Sefir Paşa ve Ataşemiliter Saffet Bey'e verildi. Kalan 4.000.000 ruble ikinci heyette de yer alan (Ali Fuat Cebesoy'un Sovyet Rusya elçisi olarak atandığı heyet) Yusuf Kemal Bey'in yanında yola çıkarıldı. Paranın Türkiye'ye gitmesini istemeyen demiryolu idaresinde sözü geçen kimseler trenin Tiflis'e gitmesine engel oldular. Kafkasya Parti Komiseri Orjenidetze bu engeli ortadan kaldırdı³⁵. Ancak Yusuf Kemal Bey, bu seferde Gümrü'den Ankara'ya gelirken 13 saat tevkif edildi³⁶. Para, Yusuf Kemal Bey ve Dr. Rıza Nur Bey'le 26 Nisan 1921 tarihinde Sarıkamış'a ulaştı³⁷. Maliye Nâzırı Ahmet Muhtar Bey'in, şu ana kadar yapılmış olan para yardımlarını aleni celsede söyleyemeyeceğini belirtmesine rağmen, konuşmalarından 4.000.000 rublelik ilk taksitin Ankara'ya geldiği anlaşılmaktadır³⁸.

II. İnönü Zaferi'nin (1 Nisan 1921) kazanılmasıyla Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları tahribata karşılık 30.000 altın ruble daha 9 Nisan 1921 günü Sovyet elçisi Medivani tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya sunuldu³⁹. Ali Fuat Paşa, 21 Nisan 1921'de Stalin'le görüşerek paranın geri kalanının da gönderilmesini istedi⁴⁰. Bu yıl içerisinde gelen paralar: Nisan 1921'de 4.000.000 altın ruble, Mayıs-Haziran 1921'de 1.400.000 altın ruble, Kasım 1921'de 1.100.000 altın rubledir⁴¹.

³³ Ahmet Emin Yaman, *a.g.e.*, s.141.

³⁴ Yusuf Kemal Tengirşek, *a.g.e.*, s.217-218.

³⁵ *A.g.e.*, s.275, 279, 287.

³⁶ *TBMM Gizli Celse Zabıtları II*, s.235.

³⁷ Ahmet Emin Yaman, *a.g.e.*, s.144.

³⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları II*, s.82.

³⁹ Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.543.

⁴⁰ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.203.

⁴¹ Ahmet Emin Yaman, *a.g.e.*, s.145-149.

10.000.000 ruble, 6.000.000 Türk Lira'sına karşılık gelmekteydi. Türk Hükümeti gelen yardımları bütçeye gelir olarak kaydederken, hepsi gönderilmiş gibi hesap etmekteydi⁴². Aslında Sovyet Rusya'nın bu parayı taksit taksit yollaması sıkıntılarının bir anda giderilememesine yol açmıştır. Vaat edilen yardımı toptan göndermediği gibi, politik duruma göre de bekletmekteydi. Bekir Sami Bey'in I. İnönü Zaferi'nden (10 Ocak 1921) sonra toplanan Londra Konferansı'nda İngiltere, İtalya ve Fransa ile sözleşmeler imzalaması yüzünden "zaman zaman da sınıra gelmiş olan paralar geri dönmüştür."⁴³ Para yardımındaki gecikme ve aksamaların diğer nedeni, Sovyet Rusya'nın ekonomik durumunun bozulmasıyla da bağlantılıdır.

Mayıs 1922'de Türkiye-Sovyet Rusya arasında bir ticaret antlaşması imzalandı. Buna göre; Sovyet Rusya her ay belli miktarlarda benzin, uçak benzini, silindir yağı, ince ve kalın makine yağı ve petrol verecek, diğer taraftan Zonguldak ocaklarından yıkanmış kömür alacak, kömür ve akar-yakıtın fiyatları her iki hükümetin saptayacağı fiyatlar olacaktır⁴⁴.

Almanya'dan savaş malzemesi satın alınması için Sovyet Rusya 1.760.000 altın ruble Berlin'e göndermiştir. Savaş malzemeleri, İngiliz takibatı ve tepkisinden çekinilmesi ve Sovyet Rusya'daki limanların donması gibi nedenlerle Anadolu'ya getirilememiştir. TBMM gizli oturumlarında bunun aksi konuşulmuş, malzeme ve 1.600.000 liranın Almanya (Berlin)-Türkiye hattında alındığı belirtilmiştir.

Ankara'ya gelen Ukrayna Büyükelçisi M. Frunze'nin çabaları sonucunda 3 Mayıs 1922'de gönderilen 3.500.000 altın rubleyle beraber toplam 10.000.000 altın ruble Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye gönderilmiştir⁴⁵. 1922 Mart ayında Ukrayna ile bir antlaşma imzalandıktan sonra hükümet nezdinde 1.500.000 altın ruble borç alınması için girişimde bu-

⁴² TBMM Gizli Celse Zabıtları II, s.50.

⁴³ A.g.e., s.469.

⁴⁴ Ahmet Emin Yaman, a.g.e., s.147.

⁴⁵ Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve*, İstanbul 2002, s.58, 149. Kalan 3.500.000 ruble, TBMM'ine 10.000 altın yani 750 kuruş hesabıyla 75.000 liralık bir avans yapılmıştır. Ahmet Emin Yaman, a.g.e., s.147. Ayrıca 25 Aralık 1922'de Frunze ile Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretlerini Azerbaycan SSC Dışişleri Bakanlığı'na haber veren Ebliov; "Sovyet Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye azami ölçüde yardımda bulunması gerektiğine ve Moskova'nın vaat ettiği 350.000.000 rubleyi acil olarak göndermesi gerektiğine inandıklarını" bildirmiştir. Nilüfer Efendiyeva, "20'li Yılların Başlarında Sovyet-Türkiye Dostluk İlişkileri", *XI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.VI, S.9, Ankara 1994, s.2577.

lunulmuştur. Ancak, Ankara'nın bu parayı alıp almadığı bilinmemektedir⁴⁶. Azerbaycan Türkçülerinden Behbûr Han Civansir Mirza Esedullah Bey, Bakû İslâm Cemiyet-i Hayriyesi ve Azerbaycan Maliye Bakanı Abdülvasi Bey'in teşebbüsleriyle 1920 yılının Mart ayından itibaren toplanan 3.000 İngiliz Lirasına denk düşen 3.000.000 ruble Birinci Bakû İstikraz Bankası'na yatırılmıştır. Bu paranın da Bolşevikler zamanında oradan alınıp alınmadığı veya ne olduğu bilinmemektedir⁴⁷.

Para yardımlarının miktarı İngiliz belgelerinde şöyle verilmektedir: "Haziran 1920'de 20 put altın (yaklaşık 50.000 sterlin)⁴⁸, Kasım 1920'de 2.000.000 altın ruble, Nisan 1921'de 4.000.000 altın ruble, Almanya'daki Kemalist ajana 1.000.000 altın ruble, Eylül 1921'de 500 okka altın (yaklaşık 90.000 sterlin)"⁴⁹

1920 yılında Buhara Cumhuriyeti ilk ve son Cumhurbaşkanı Osman Hoca yaptığı bir açıklama ile Türk Kurtuluş Savaşı için toplanan 100.000.000 altın rublenin Türkiye'ye teslim edilmek üzere Rus Hazine-si'ne verildiğini söylemiştir.⁵⁰ Buhara Cumhuriyeti'nden Sovyetler aracılığı ile aktarılması gereken paranın 100.000.000 milyon altın ruble veya 59.000.000 Osmanlı altını eşdeğerinde olup olmadığı tartışma konusudur. Bazı yorumlarda bunun beş yıl süreyle parti parti ödeneceği hakkındaki mutabakattan söz edilmektedir. Kaynaklarda bu konuda belgelere dayalı bir aktarma olmayışı ise muhtemelen bu nakdî yardım vadinin sözlü olarak yapıldığını, esasen bu meblağın bütünüyle Moskova yönetimine teslim edilmemiş olabileceğini ya da önemli bir kısmının o tarihlerde Rusya'da yaşanan kıtlık nedeniyle kendilerince kullanılmış olabileceğini; ya da aynı yardımın bundan mahsup edilmiş olduğunu düşündürmektedir. Ama çok açıktır ki Buhara Meclisi (şimdiki Özbekistan) Türk Millî Mü-

⁴⁶ Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s.250.

⁴⁷ Mîm Kemal Öke, "Millî Mücadele'ye Azerbaycan Türkleri'nin Yardımına Dair Bir Belge Bolşevik Soygun", *Tarih ve Medeniyet*, S.36, Mart 1997, s.51.

⁴⁸ 25 Put 1.000 kg ise, 20 Put 800 kg altındır.

⁴⁹ Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s.222-223.

⁵⁰ Savaşın devamında Buhara Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye yardım olarak verilmesi için Sovyetler Merkez Hükümeti'ne teslim ettiği 100.000.000 altın rubleden (birlik ruble), Ruslar üç senede toplam 17.500.000 altın ruble (11.000.000 TL kadar) kısmını vermişlerdir. Yani verilmesi gereken meblağın ancak %18'ini nakden ödemiştir. *Tarihte Türk-Rus İlişkileri* (Yayına Hazırlayan Yusuf Erendil), Ankara 1975, s.111, Rıfki Ataşer, "Millî Mücadele Döneminde Sovyet Yardımı ve Türk-Rus İlişkilerinde Kafkasya'nın Yeri", *Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar*, Ankara 2003, s.528.

cadelesi'ne sözü edilen meblağda nakdî yardımın yapılmasını oybirliğiyle kararlaştırmıştır ve yardım kanalı olarak Azerbaycan'ı veya başka bir ülkeyi değil Sovyet Rusya yönetimini tercih etmiştir⁵¹.

Sovyet Rusya toplam 15.000.000 altın rubleyi yardım olarak Türkiye'ye göndermiştir. Toplam miktar Halil Paşa'nın girişimleriyle getirilen 400 kg külçe altın, 1920 yılında Yusuf Kemal Bey'in getirdiği 1.000.000 altın ruble, İtalya'da kredi olarak hesabımıza açılan 1.000.000-3.000.000 İtalyan Lirası, Berlin'e aktarılan 1.760.000 altın ruble ile daha da artmaktadır. Buhara Cumhuriyeti'nin vermiş olduğu paranın içinden bu ödemeler yapıldıysa, yardımlar aslında soydaşlarımıza aittir ve Sovyet Rusya burada aracı olmuştur, sadece siyasî destek sağlamıştır. 1922 yılında Stalin ve Orjenitedze gibi Gürcü ve Kafkas liderler yardımın kesilmesine taraftar olmuş iseler de, Lenin ve Trotski yardım fikrini savunmuşlardır⁵².

3. Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele'ye Askerî Yardımları

İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasıyla devletler hukuku prensiplerine aykırı olarak Anadolu'yu işgal etmişler ve politik baskılarla devletin bütün kuvvet ve teşkilatını işlemez hale getirerek Türkiye'yi savunmasız bölünmeye elverişli duruma getirmişlerdir. Boşaltılan yerlerden çekilen Türk Silâhlı Kuvvetleri yeniden dokuz kolordu halinde Anadolu ve İstanbul dolaylarında teşkilatlanmıştır⁵³. O günlerde halk yorgun ve perişan, ordunun bütün silâhlarına el konmuş ve sayısı azaltılarak zayıflatılmıştı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra kara ordularımızın gücü 115.000 personel, 82 ağır top, 200 sahra topu, 123.191 piyade tüfeği ve 1.370 ağır makineli tüfeğe düşürülmüştü. Bu arada toplam dokuz kolordu olan kuvvetlerimizden Trakya'daki I. Kolordu, Gelibolu/Çanakkale'deki XIV. Kolordu ile İstanbul'daki XXV. Kolordular İtilâf Devletleri'nin baskısı söz konusu olduğundan mevcudun ancak 2/3'ü kullanılabilir durumdaydı⁵⁴.

⁵¹Rıfkı Ataçer, *a.g.m.*, s.529. Buhara Cumhuriyeti'nin 100.000.000 altın rublenin hepsini Rus Hazinesi'ne teslim etmeleri ve Sovyetlerin bunu bile bile 90.000.000 altın rubleyi alıkoyduğunu şüpheyle karşılayarak katılmayanlar da vardır. Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s.547.

⁵²Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara 1975, s.634.

⁵³Rauf Atakan, *a.g.e.*, s.93.

⁵⁴Mustafa Hergüner, "Millî Mücadele'de Sovyetlerin Kafkas Limanlarından Yapılan Deniz Nakliyatı ve Enosis Şilebi'nin Ele Geçirilmesi", *Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara 2003, s.509.

Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde yapılan hesaplamalara göre; Mi-sâk-ı Millî sınırlarının elde edilmesi için yani ülkenin düşmanlardan temizlenmesi için 300.000'i muharip olmak üzere -silâh, mühimmat ve diğer teçhizatlarıyla birlikte- 450.000 mevcutlu kuvvete ihtiyaç duyulmaktaydı. Buna göre; Millî Mücadele'ye lojistik desteği dört ana grupta toplamak mümkündür:

1. Anadolu'nun kendi imkânlarının zorlanması,
2. İstanbul'daki depolardan silâh ve cephane kaçırılması,
3. Fransa, İtalya ve öteki Avrupa ülkelerinden silâh ve cephane satın alınması ve
4. Sovyet Rusya'dan yardım sağlanması⁵⁵.

Sovyet Rusya'dan alınan yardımları da üç grupta toplamak mümkündür:

1. Rusya'dan direkt olarak alınanlar,
2. Dışarıdan temin edilip Rus limanlarından getirilenler,
3. Dünya Savaşı'ndan kalan ve özellikle Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Batum'a girmesiyle ele geçen askerî mühimmat⁵⁶.

Esasen Sovyet askerî yardımlarının önünü açan "Sovyet Yardım Antlaşması", 24 Ağustos 1920'de Türk ve Sovyet Rusya Hariciye Heyetlerinin görüşmelerinde imza edilmişti. Trabzon ve Sovyet limanlarından yapılan nakliyatla uğraşan 13. Tümen Komutanlığı'nca desteklenen Trabzon Kaçakçı Müfrezesi (21 Eylül 1920'de kuruldu) daha sonra Ankara'da TBMM tarafından kurulan Umuru Bahriye Müdürlüğü'ne bağlanmış ve adı Trabzon Nakliye Kumandanlığı'na çevrilmişti. Bu birim savaş boyunca faaliyetlerini sürdürmüştür ve bu komutanlığa bağlı olarak Batum, Novorosysk, Tuapse Kıdemli Deniz Subaylıkları oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra askerî yardımlar, hatta para yardımları başlamıştır⁵⁷. Ayrıca Ulaştırma Filosu'nda çeşitli tarihlerde millî hükümet emrine katılarak 1921'e dek Karadeniz ulaştırmasında görevli Preveze, Aydınreis Gambotları, 4 numaralı Rüsumat Vapuru ile Dâna yelkenlisinden oluşan 6-7 parçalık küçük bir filo vardı. 1921'de bazı gelişmeler olmuş, bu filoyla sırayla Alemdar (Kurtarma Gemisi), 1 ve 2 numaralı motor gambotlar

⁵⁵ A.g.m., s.509-510.

⁵⁶ Mustafa Hergüner, "Denizciliğimizin Kurtuluş Savaşı'ndaki Yeri", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara 1990, s.141.

⁵⁷ Mustafa Hergüner, "Millî Mücadele'de Sovyetlerin Kafkas Limanlarından Yapılan Deniz Nakliyatı ve Enosis Şilebi'nin Ele Geçirilmesi", s.513.

ile Batum Vapuru (Petros adlı Yunan gemisi) gibi gemiler çeşitli tarihlerde katılmışlardır⁵⁸.

Eylül 1920 sonlarına doğru Sovyet Rusya'dan cephane ve mühimmat nakliyatına başlanmıştır. 18 Eylül 1920'de Moskova'dan dönen Yusuf Kemal Bey, Trabzon'a vardığında bir vagon mavzer mermisi de getirmiştir⁵⁹. Yusuf Kemal Bey'in hareketinden sonra Rus Hükümeti fişek ve mitralyöz yüklü 8 vagonun da Moskova'dan hareket edeceğini ve Rostof'dan 3.000 fişekli 6.000 İngiliz mavzeri, 8 İngiliz topunun sevke hazır olduğunu, bu yardımların arkasının geleceğini bildirmiştir⁶⁰. Bu dönemde Preveze ve Aydın Reis Gambotları ile Şahin Vapuru'na, İtilâf Devletleri'nce el konulması nedeniyle Ekim 1920 sonlarına doğru Sovyet Rusya'nın Novorosisky Limanı'na gönderilmiş ve bu gemiler iki adet 120 mm top, çeşitli silâh ve cephane yüküyle Mayıs 1921'de Trabzon'a dönmüşlerdir. Başlangıçta sivil motorlarla yapılan nakliyat Gazal Römorkörü ve Rüsumat 4 Vapuru'nun İstanbul'dan kaçırılarak nakliyata katılmasıyla kısa zamanda gelişmiştir.

Bu sayede Eylül-Aralık 1920 ayları arasında Sovyet Rusya'nın Tuapse Limanı'ndan toplam 3.387 tüfek, 3.590 kasatura ve 3.624 sandık cephane Trabzon'a nakledilmiştir. Bu cephane daha sonra Trabzon'da motorlarla taşınmış ve özellikle İnebolu'ya çıkarılarak batıya ulaştırılmıştır. Asıl düzenli nakliyat 1921 yılında başlamıştır⁶¹. Bundan başka Gazal ve yedeğindeki Dâna yelkenlisi, her seferinde en az 300 ton eşya taşımışlardır⁶².

Anadolu Hükümeti, Sovyet Rusya'dan alınacak savaş malzemesinin cinsinin açığa vurulmasından sakınca duymaktaydı. Sovyetlerden savaş araç gereci aldığımız belli olursa Karadeniz'de düşman daha etkili önlem alabilirdi. Bu nedenle taşıma işi çok gizli tutuluyordu. Yunanlılar, yardım olasılıklarını düşünmedikleri için Karadeniz'e çok sıkı denetim getirmemişlerdir. Önlemler sertleşse, denetim sıklaşırdı askerî malzeme taşımak çok zorlaşırdı⁶³.

⁵⁸ *Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi*, s.368.

⁵⁹ Yusuf Kemal Tengirşek, *a.g.e.*, s.217.

⁶⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları I*, s.152. 20 Temmuz 1920'de Rostof'tan ilk silâh kafilesinin yola çıktığından bahsedilmektedir. Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.800.

⁶¹ Yener Cumalı, "İstiklâl Savaşı'nda Deniz Gücümüz", *Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Ankara 1992, s.335.

⁶² Erol Mütercimler, *a.g.e.*, s.118.

⁶³ *A.g.e.*, s.118.

Başlangıcından 1920 yılı sonlarına kadar Trabzon Limanı'ndan İnebolu İskelesi'ne gönderilen silâh ve savaş malzemeleri şunlardır:

<u>Tarih</u>	<u>Deniz Aracının Adı</u>	<u>Tüfek</u>	<u>Kasatura</u>	<u>Cephane</u>
22 Eylül 1920	Rusya'dan İlk Taşıma	184	192	422 sandık
25 Eylül 1920	Hayreddin Motoru	315	315	299 sandık
27 Eylül 1920	Şükran Motoru	191	191	59 sandık
1 Ekim 1920	Yıldız Motoru	205	205	30 sandık
4 Ekim 1920	Mebruke Motoru	356	1108	727 sandık
20 Ekim 1920	Gazal Römorkörü	564	586	494 sandık
4 Kasım 1920	Rüsumat no: 4 Vapuru	632	615	1180 sandık
1 Aralık 1920	Rüsumat no: 4 Vapuru	438	378	412 sandık
Toplam:		2985	3590	3623 sandık⁶⁴

23-24 Şubat 1921'de Çiçerin, askerî hususların iki gün içinde Harbiye Komiserliği'nde görüşülerek kararlaştırılmasını teklif etti ve bu kabul edildi. TBMM'nin askerî malzeme istekleri şöyledir:

Silâh olarak, 100.000 tüfek, 800 mitralyöz, her piyade tüfeği için 10.000 mermi ve her mitralyöz için 100.000 mermi, vaat edilip henüz gönderilmemiş olan olan 5.000.000 Alman mermisinin gönderilmesi ve miktarının 20.000.000'a çıkartılması, top mermisi (Cebel topları için en az 50.000 mermi, Erhardt Cebel Topları için en az 30.000 mermi), top (Avusturya Sistemi 100 Cebel Topu, bulunmadığı takdirde Şnayder sistemi), obüs topu (4 toptan oluşan 15 batarya, Skoda mamulâtı 10,5 dağ obüsleri, bulunmadığı takdirde Rus dağ obüsleri, obüs başına 500 mermi) idi. Ayrıca ekserisi kısarak olmak üzere 500 koşum hayvanı, 24 adet kar ve deniz uçağı (bütün alet ve ihtiyat parçalarıyla), 5 uçaksavar bataryası, denizaltı gemisi, motorbot, deniz mayınları, Türk mavzer tüfekleri için mermi, boş mermi kovanlarını doldurmak için el makineleri, dumansız barut mermi kapsülleri, toplu batarya tüpleri istenmişti⁶⁵.

16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'na göre Ruslar, iki tümeni donatacak kadar silâh ve cephane vermeyi de kabul ettiler⁶⁶. Gizlice yollayacakları silâh, cephane ve savaş gereçlerini Tuapse-Tiflis yoluyla yapmayı kararlaştırdılar. Bu silâhların büyük bir kısmı Kafkas As-

⁶⁴ *A.g.e.*, s.122. 1 Ekim 1920'de yapılan sevkiyatta iki makineli tüfek alınmıştır. Sevkiyat sırası; 1 Ekim 1920'de Nâzım Kaptan'ın Mebruka Vapuru'yla 858 tüfek, 1108 kasatura, 727 sandık cephane, 4 Ekim 1920 Rüsumat Vapuru'yla 652 tüfek, 615 kasatura 1185 sandık cephane, 20 Ekim 1920 Gazal Römorkörü ile 564 tüfek, 854 kasatura, 494 sandık cephane, 1 Aralık 1920 Rüsumat Vapuru'yla 438 tüfek, 478 kasatura, 412 sandık cephanedir. Ahmet Emin Yaman, *a.g.e.*, s.142.

⁶⁵ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.185-188.

⁶⁶ Mustafa Hergüner, "Denizciliğimizin Kurtuluş Savaşı'ndaki Yeri", s.141.

kerî Bölgesi'nden verilecekti⁶⁷. 30 Mart 1921'de de Sovyet Rusya'dan toplam sayısı 18 kalemi bulan silâh ve gereç istendi⁶⁸. Bu talep edilen silâh ve gereçlerin sadece cüzî bir kısmı karşılanabildiğinden 5 Ağustos 1921'de kabul olunan 114 sayılı kanunla kendisine başkumandanlık verilen Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos tarihinde Tekâlif-i Milliye (Millî Mesuliyet) Emirleri'ni yayınladı. Anılan emirlere uygun olarak bölge halkının elinde bulunan küçük tonajlı motorlar (ayda 100 millik taşıma ücretsiz diğerleri bedeli verilerek) kullanılarak Sovyetlerin Kafkas Limanları'nda yapılan taşımalar daha verimli hale getirildi.

Rusların Karadeniz Donanma Komutanlığı ile TBMM Hariciye Vekâleti Tuapse temsilciliği arasında 16-18 Ağustos 1921 tarihleri arasında yapılan görüşmeler ile askerî araç gereç yardımına devam edildi. Bu yardımların arasında 2'si subay, 9 personelle çalışan 20 mil süratli 14 tonluk iki motor gambot bulunuyordu (1921-1927 yılları arasında Türk Deniz Kuvvetleri'nce kullanılmışlardır)⁶⁹. Trabzon'a gelen malzemeler deniz yoluyla İnebolu, Akşehir, Samsun gibi Batı Karadeniz Limanları'na sevk edildi.

Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü'nce Doğu Cephesi'nden, Sovyet Rusya'dan gelen ve İstanbul'dan kaçırılan ikmal maddelerinden olup İnebolu- Kastamonu, Çankırı- Kalecik ve Samsun-Çorum-Yahşihan karayollarıyla Ankara dolaylarına ulaştırılanların toplamının 43 kalemi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların sandık olarak 8.022'yi, adet olarak 37.000'i aşan çeşitli cins ve modeldeki tüfeklere ait piyade cephanesiyle yine sandık olarak 33, adet olarak da 104.000'i aşan top cephanesi başta geliyordu. 1921'de Sovyet Rusya'dan gelen askerî yardım miktarları şunlardır: 4.076 piyade tüfek ve cephanesi, 8 top ve cephanesi, 1.392 sandık piyade cephanesi, 3.820 atım topçu cephanesi, 200 el bombası, 4 toparlak, 2 cephane arabası, 3 sandık top cephanesi, 3 uçak motoru, 4.000'e yakın yatak takımı, 3.500 takım iç çamaşırı⁷⁰. 1921 yılında dışarıdan askerî malzemeler Trabzon Limanı'na nakledilmiş, bu nakliyat Haziran 1922 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde toplam olarak; 43.374 çeşitli piyade tüfeği, 318 adet çeşitli makineli tüfek, 81 top, 13 bomba ile 56.042 sandık piyade mermisi, 15.943 adet top mermisi, 2 telsiz, 19.359 gaz maskesi gibi malzemeler gelmiştir⁷¹.

⁶⁷ Erol Mütercimler, *a.g.e.*, s.131.

⁶⁸ *Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi*, s.292.

⁶⁹ Mustafa Hergüner, *a.g.e.*, s.514-515.

⁷⁰ *Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi*, s.292, 341.

⁷¹ *Tarihte Türk-Rus İlişkileri*, s.111. Aynı bilgiler için bkz. Rifki Ataşer, *a.g.e.*, s.529. Çeşitli kaynaklarda askerî malzemelerde farklılıklar vardır. Tüfek 37.812, ağır

Sovyet belgelerine göre Anadolu'ya, 39.325 tüfek, 62.986.000 tüfek mermisi, 54 top, 100 atımlık top barutu, 147.079 top mermisi, 4.000 el bombası, 4.000 şarapnel mermisi, 327 makineli tüfek, 20.000 gaz maskesi, 1.500 kılıç⁷², 120.901 sürgü kolu, 200 adet ve 23 sandık el bombası⁷³, 9.520 sürgü, 10 sandık çeşitli ilaç, 3.692 yatak çarşafı, 3.761 kişilik yastık kılıfı, 3.440 don, 3.496 gömlek tarzında malzeme gönderilmiştir⁷⁴. Tüfek başına 10.000, makineli tüfek başına 100.000 adet olarak talep edilen cephanenin Ruslarca ancak onda biri kadar (toplam 108.929 sandık çeşitli mermi) verilmiştir⁷⁵.

20 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması sonrası Fransızların Güney Anadolu'yu boşaltmalarının ardından çeşitli askerî malzemelerle birlikte, Sakarya Savaşı'nda yenilen Yunanlıların kaçarken geride bıraktığı büyük miktarda silâh, elbise, çadır, telefon makinesi ve savaş gereçleri ele geçirilmiştir. Ancak bütün bunlara ve Sovyet yardımlarına rağmen Almanya, İtalya ve Fransa'dan çeşitli askerî malzemeler satın alınmıştır.

SONUÇ

Batı emperyalizme karşı savaştan TBMM'ne, Sovyet Rusya tarafından malî ve askerî yardımlar 1920 yılında başlamıştır. Sovyet Rusya, baştan ideolojik olarak baktığı Türk Kurtuluş Savaşı'na, Ortadoğu, Kafkaslar ve Boğazlar'ın egemenliği konusunda İngiltere'nin menfaatlerini bozmak amacıyla yardım etmiştir. İngiltere'nin Kafkaslar'daki askeri varlığı ve

ve hafif makineli tüfek 324, mermi (sandık) 44.587, top (adet) 66, mermi (adet) 141.173. Erol Mütercimler, *a.g.e.*, s.147-148. Tüfek 43.374, hafif makineli tüfek 318, ağır makineli tüfek 290, top 281. Mustafa Hergüner, "Denizciliğimizi Kurtuluş Savaşı'ndaki Yeri", s.140. 43.374 piyade tüfeği, 120.901 sürgü kolu (mekanizma), 318 hafif makineli tüfek, 81 top (çeşitli), 13 bomba topu, 56.042 sandık piyade cephanesi, 159.043 adet topçu cephanesi, 200 Adet 123 sandık el bombası, 2 telsiz, 18 sandık piyade mermisi fabrikası, 19.359 adet gaz maskesi, 60 adet kılıç. Rauf Atakan, *a.g.e.*, s.230.

⁷² Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.630. 1920 yazında 6.000 tüfek, 5.000.000 kadar tüfek mermisi, 17.600 top mermisi, 1921 Ocak-Şubat aylarında 1.000 atımlık top barutu, 4.000 el bombası ve 4.000 adet şarapnel mermisi ve bazı diğer askerî malzemeler, ayrıca bu yıl içinde 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 makineli tüfek, 54 top, 129.479 top mermisi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi. 3 Ekim 1921'de Jiva ve Jutkoy isimli iki destroyer Trabzon'da Ankara Hükümeti'ne devredildi. Erol Mütercimler, *a.g.e.*, s.148.

⁷³ Bülent Çukurova, *a.g.e.*, s.89.

⁷⁴ Necdet Ekinci, "Türk Mali Politikasına Bakış", *Belleten*, C.LV, S.212, Ankara 1991, s.770, Erol Mütercimler, *a.g.e.*, s.126.

⁷⁵ Rıfki Ataşer, *a.g.m.*, s.530.

Kafkas Devletleri'nden bir sed oluşturmaya çalışması Sovyet Rusya'yı bir jeostratejik çıkmaza sokmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu siyasî durumdan Türk Milleti'nin lehine faydalanmış ve Sovyet yöneticileriyle bir işbirliği gerçekleştirmiştir. Ancak ilke olarak önce devletin malî imkânları ve halkın bağışları, sonra uygun bir ülkeden dış yardımın alınması tercih edilmiştir. Dış kuvvetlere güvenilerek yapılan Kurtuluş Savaşı sonucunda verilecek ödünler bağımsızlığı zedeler ve zaferi anlamsızlaştırabilirdi. Sovyet Rusya yardımları, I. İnönü Savaşı'nın kazanılması ve Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla hızlanmıştır. Kayıtlardaki para ve silâh yardımlarının miktarları birbirini tutmamaktadır. Askerî malzemelerin farklı isimlerle kayda geçirilmiş olması da bunu etkilemektedir. Özellikle Türk kaynaklarında belirgin sayısal oynamalar mevcuttur. Yardımların belirli bir düzende yapılmaması ve yetkililerce gizli tutulması hem nakdî, hem de başta askerî dökümünü yapmayı zorlaştırmaktadır. Halil Paşa ve beraberindeki Rus Heyeti'nin getirdiği altınların miktar ve değerindeki farklılıkları da bu açıdan değerlendirmek gereklidir. Ayrıca TBMM mebuslarının Bolşevik teşkilatlanmaya ayrılan paralar olduğuna dair şüpheleri olayların seyrine bakıldığında son derece haklı görünmektedir.

Sovyet Rusya'nın malî durumuyla bağlantılı olarak 1922 yılında yardımlar azalmaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye'de komünist hareketlerin takibata uğraması, Fransa ile Ankara Antlaşması'nın imzalanması ve Batı ile siyasî ilişkiler kurulması gibi sebepler de yardımın azalmasını etkilemiştir. Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın Türklerden toplayıp Rus Hazinesi'ne teslim ettikleri 100.000.000 altın rublenin cüzî bir miktarı Türkiye'ye verilmiştir. Aslında büyük kısmı Müslüman Türklerin bağışları olan Sovyet yardımı, Mustafa Kemal Paşa'ya duyulan sempati ve Çanakkale Zaferi'nin yarattığı ortamdan kaynaklanan şükranın bir nişanesi olarak değerlendirilebilir⁷⁶.

Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen Sovyet Rusya Büyük Taarruz öncesindeki rakamlara göre, %35 dolayında bir katkı yapmıştır. Ulaştırma bakımından anılmaya değer bir destek gelmezken, parti parti aktarılan nakdî meblağ ulusal seferberliğe daha çok son aşamada yarar sağlamıştır. Asıl büyük ihtiyaçlar başta İstanbul olmak üzere işgâl altındaki yörelerden kaçırılan silâh ve diğer mühimmat, satın almalar, imalat-ı harbiye ve Tekâlif-i Milliye yoluyla temin edilmeye çalışılmıştır⁷⁷. Sovyet Rusya'nın

⁷⁶ Fethi Tevetoglu, *a.g.e.*, s.36-37.

⁷⁷ Rıfki Ataşer, *a.g.m.*, s.530-531, Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992, s.267.

askerî ve malî yardımlarının azlığına rağmen, 16 Mart 1921'de imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'yla Türk Kurtuluş Savaşı'na siyasî destek verilmesi, Batı dünyasına karşı oluşturdukları antiemperyalist cephenin önemini arttırmıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, iki ülke birbirine karşı tam olarak güven duyamamıştır. Türkiye açısından, Sovyetler Birliği'nin 1945 yılında Türkiye'den toprak talebinde bulunması bu güven bunalımını arttırmıştır. Soğuk Savaşın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla bu sefer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne hâkim olma konusunda bir rekabet yaşanmıştır. Ancak yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla siyasî ilişkilerin paralelinde ekonomik ilişkiler kesintiye uğramamıştır. Üstelik Komünizme karşı olduğu bilinen Mustafa Kemal Paşa, 1925 yılında 20 yıllık dostluk ve işbirliği antlaşmasıyla ekonomik ilişkileri geliştirmiştir⁷⁸. Türkiye'nin yeni sanayileşme programına ilk kredi ve teknik yardım Sovyetler Birliği'nden gelmiştir. 1932 yılında Başbakan İnönü, Sovyetler Birliği ile imzaladığı anlaşma ile 14.000.000 TL (yaklaşık 10.000.000 Dolar) tutarında kredi almıştır. 20 yıl içerisinde Sovyetler Birliği'ne ihraç edilecek mallarla ödenecek bu kredi faizsizdi ve Sümerbank'ın kuruluşunda kullanıldı. 1967-1971 yılları arasında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sanayin finansmanına önemli bir destek sağlayan Sovyetler Birliği ile "Bazı Sınai Tesisler Kurulması İçin Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye'ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme İle Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Antlaşma" imzalanmıştır. Bu antlaşmadan sağlanan destek ile İskenderun Demir Çelik, Seydişehir Alüminyum tesislerinin de aralarında bulunduğu yedi işletme kurulmuştur⁷⁹. Günümüzde de Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'ne karşı ulusal çıkarlarını korumaya niyetli bir Türkiye'nin Türk-Rus münasebetlerinin tarihî arka planını dikkate alarak Rusya Federasyonu başta olmak üzere bölgesel ve küresel güçlerle ekonomi ve diğer alanlardaki işbirliği seçeneklerini göz ardı etmemesi ve çok yönlü bir politika yürütmesi gerekmektedir.

⁷⁸ İsmail Şefik Aydın, "Sadabat Paktı'nı İyi Tahlil Etmeliyiz", Derin Bakış, *Yeniçağ Gazetesi*, 19 Temmuz 2005, s.8.

⁷⁹ Zekeriya Temizel, "Seydişehir Nasıl Kuruldu?", Not Defteri, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 2005, s.13.